

کورس ٹائٹل: تحقیق، تحقیق و اطر یقہ کار تے مقالہ نگاری

عنوان: تحقیق II

ایم ایس سیشن: 2019-2021

کورس کوڈ: PUNJ-601

کریڈٹ آرز: 03

سمیسٹر: II

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

اڈواڈ مفکراں تے لغتاں دی تعریف: (Definitions from Different Scholars & Dictionaries) کھوج دے معنی سچائی

تیک اپڑنا اوہنوں جانن تے حاصل کرن دی کوشش کرنا اے۔ عربی زبان دے لفظ حق تے انگریزی زبان دے لفظ Re-search وچ ڈونگھی سانجھ اے یعنی دوبارہ نویں سرے توں بھالنا نئیں۔ شیریڈن بیکر موجب:

”جہاں دوسروں نے تلاش کی وہیں پھر تلاش کر کے ایسی نئی بات کھوج نکالنا جو دوسرے نہیں ڈھونڈ پائے تھے۔“

کسے وی شے نوں ڈھیر توجہ نال جانچ کے اوہدی تشریح تے وضاحت کیتی جاوے جہدے کچھے سچ دی جستجو ہووے اوہ کھوج اے۔ انسان فطرتاً حساس

اے غور فکر کرنا اوہدیاں ذہنی صلاحیتاں دا اک اہم حصہ اے ایس لئی جدوں وی کوئی واقعہ رونما ہوندا اے اوہدے حتمی نتیجے تے انجام دی سُوہ لان توں پہلاں

کیوں، کیوں تے کنج ورگے سوالاں نوں جانن دی کوشش کردا اے اوہدا ایہہ عمل ای کھوج دی بنیاد اے۔ کھوج داوڈا منصب یاں کم اصلیت دا جاننا، اوہدی

جانچ پڑتال کرن مگروں ثبوت نال سچائی نوں سامنے لیانا اے۔ ادب وچ کھوج دا کم نویاں حقیقتاں نوں سامنے لیانا تے پہلے توں موجود حقیقتاں دی نویں

زاویے نال تشریح کرنا اے۔ سید عبداللہ کھوج بارے لکھدے نیں:

”اصطلاحاً یہ ایک ایسے طرز کا نام ہے جس میں موجود مواد کے صحیح یا غلط کو بعض مسلمات کی روشنی میں پرکھا

جاتا ہے۔“

کھوج دی راہ دے پاندھی ادب دیاں ون سونیاں راہواں تے حقیقتاں دی دس پاؤندے نیں ایس پاروں ادبی حوالے نال کھوج دی ڈھیر اہمیت اے۔ پنجابی زبان وچ ایس لفظ نوں لبھنا، بھالنا، جانچنا تے کھرا پنپا دے نیں۔ اڈواڈلعتاں وچ ایہدے واسطے تفتیش دا لفظ وی ورتیا گیا اے۔ انگریزی ڈکشنری دے مطابق ریسرچ دے معنی نیں:

“Investigation undertaken in order to discover new facts”.

ایس تعریف دی روشنی وچ ایہہ گل واضح وکھالی دیندی اے کہ کھوج دا حقیقی مقصد کھوج راہیں حقیقتاں نوں سامنے لیانا ہوندا اے۔ آکسفورڈ ڈکشنری موجب:

“The study of materials and sources in order to establish facts and reach new conclusions”.

کھوج بارے ہر مفکر دے نظریات اوہدے اپنے تجربے دا نچوڑ نیں۔ جس کجھ لبھ لیا اوہ اوس نوں دریافت آکھدا اے جس پرکھ لیا اوہ اوس نوں بار بار لبھن داناں دیندا اے۔ ایم سلطانیہ بخش ہوراں کھوج بارے اپنی اچھی رائے نوں انج بیانیہ اے:

”تحقیق ایک محتاط، سرگرم جستجو اور مسلسل کاوش اظہار ہے، جس میں مروجہ حقیقتوں کی تصدیق، نئی حقیقتوں کی تلاش اور سچائی کی کھوج مضمحل ہے۔“

حقیقت دی تصدیق ادبی کھوج دا خاصہ اے۔ نوایاں حقیقتاں بھالنا سائنسی کھوج نال مشتق اے جد کے سچائی دی تلاش آفاقی کھوج دا حصہ اے۔ حقیقتاں نوں دوبارہ کھوجن دی کاوش (کھوج) بارے پروفیسر محمد حسن لکھدے نیں:

”مخصوص حالات میں، مخصوص شواہد اور روایات کی روشنی میں اُس صداقت کی تلاش ہے جو محقق کی دسترس میں ہو یا اس کی دسترس میں ہو سکتی ہے۔“

کھوج کار اپنے کم نوں گہرائی نال سمجھن دی استطاعت رکھدا ہوئے تے نال ای سخت کوشش وی ہوئے تاں حقیقت تک رسائی اوس دی دسترس توں کدی وی باہر نہیں ہو سکدی۔ پال (Paul) دے نیڑے تحقیق ایہہ وے کہ:

”غیر منکشف حقائق کی ایک منظم و مربوط تلاش ہے ایک انداز کار جس کے ذریعے لوگ مسائل کی گتھیاں سلجھاتے ہیں اور کوشاں رہتے ہیں کہ انسانی جہل و ناواقفیت کی سرحدیں پیچھے دھکیل دیں۔“

سچائی دی کھوج تے بھال نہ صرف معاشرے دی ان پڑھتا مکاوں وچ مددگار ہوندی اے سگوں معاشرتی مسئلیاں داخل وی مرتب کر دیندی اے۔ احسان اللہ آکھدے نیں:

”یہ (یعنی تحقیق) سائنسی طریق کار کو اپناتے ہوئے تعلیمی مسائل کے حل تلاش کرنے کا ذریعہ ہے اور خاص طور پر یہ کہ تعلیمی تحقیق ایک باضابطہ عقلی اور تجربی طریقہ تفتیش ہے جس کے ذریعے تعلیم کے مسائل کو حل کرنے اور اس میں نئے علوم اور طریقوں کو شامل کرنے کی ارادہ کوشش کی جاتی ہے تاکہ جستجو اور تجسس کا مقصد پورا ہو جائے۔“

معاشرتی علوم توں اڈ تعلیمی امور وچ کھوج جیہڑیاں اصلاحاں نافذ کردی اے جیہڑیاں زبان تے ادب دی تعلیم ترو توج تے اشاعت وچ ڈھیر مددگار ثابت ہوندیاں نیں تے لسانی ادبی کھوج دی مہاڑ بدلن دا باعث بندیاں نیں۔ غلام عباس ماہو لکھدے نیں:

”منضبط تحقیق کا جدید تصور سب سے پہلے اہل یونان نے اپنایا اور یونانی مفکر ارسطو نے اسے پروان چڑھایا“۔

پنجابی وچ ایس توں مراد اے پی ڈی کھوج دا جدید تصور سب توں پہلاں یونانیاں نے اپنایا تے یونانی مفکر ارسطو نے ایس نوں اگانہ ٹوریا۔ سائنس دے میدان وچ کھوج ہمیش توں نامعلوم شیواں دی بھالنا داکم کردی اے جد کے سوشل سائنس وچ ایہدا کم معلوم حقیقتاں دی تشریح اے۔ ڈاکٹر عطش درانی نے کھوج بارے ایہہ نتیجہ کڈھیا اے کہ:

”مجموعی طور پر ہم تحقیق ایسے باضابطہ طریق کار کو کہہ سکتے ہیں جو حقائق کی دریافت، بازیافت اور تقابلی طور پر حد و علم کی توسیع کا سبب بنے“۔

جدتاں کھوج لئی باضابطہ طریقہ کار وضع نہ کیتا جائے یاں ورتوں وچ نہ لیاندا جائے کھوج دے نتیجے پر اثر نہیں ہو سکدے کیوں جے تسلسل تے ربط کھوج نوں توڑ چاڑھدا اے۔ حمید اللہ ہاشمی موجب:

”تحقیق اشیاء و آثار کے ظاہری و خارجی وجود کے متعلق تجسس کا نام ہے“۔

جدوں جدید جہتاں کھوج راہیں کسے ادب دا حصہ بندیاں نیں اوہدوں اوہ ادب ترقی کرن ول پیر پڑا اے کیوں جے ہمیشہ توں جدت پسندی عروج

تے قدامت پسندی زوال دا کارن رہی اے۔ Cambridge Advanced Learner's Dictionary وچ ریسرچ بارے لکھیا گیا اے کہ:

“Research is a detailed study of a subject, especially in order to discover new information or reach a new understanding”.

سائنسی کھوج کئی واری کئی کئی ورھیاں تک کھلری ہوندی اے جسٹراں جنوراں تے بوٹیاں دے میدان دی کھوج 50,50 سال تے وی محیط ہوندی

اے تے اک تسلسل نال نتیجیاں ول ودھدی اے کئی واری دو یا تن نسلاں کھوج نوں توڑ چاڑھدیاں نیں۔ اصول تحقیق وچ درج اے:

”تحقیق ایک ذہنی عمل ہے جس میں سنجیدگی اور بردباری پائی جاتی ہے تحقیق ساہا سال کی کاوشوں کا نتیجہ ہے۔“

ڈاکٹر فاروق نے John Best دی کھوج باری رائے ایسٹراں پیش کیتی اے کہ:

“Research is most systematic activity directed towards discovery and the development of an organised body of knowledge”.

ایہناں تعریفاں تے غور کیتیاں جا پدا اے کہ کھوج اصل تے نقل وچ نا صرف فرق سگوں اوہناں نوں دکھو وکھ کرن دا ناں اے اک کھوج کار سارے عمل

وچ سچ تے جھوٹ دا تارا کر دا دکھالی دیندا اے۔ گیان چند ”تحقیق کائن“ وچ قاضی عبدالودود دی تعریف نوں بے معنی تے مبہم قرار دیندیاں آکھدے نیں:

”اگر حقیقت افشا ہے تو اس کی اصل شکل کو دیکھنا تحقیق نہیں۔۔۔ کہنا یہ چاہیے جب کسی امر کی اصل شکل

پوشیدہ یا مبہم ہو تو اس کی اصل شکل کو دریافت کرنے کا عمل تحقیق ہے۔“

اڈواڈ تعریفاں دی روشنی وچ حقیقت دی بھال دا جذبہ تے حقیقتاں دی بازیافت جیہڑی اڈواڈ ذریعاں توں حاصل ہوندی اے کھوج اے۔ جیہڑی

مواددی چھان بین توں بعد نویں نتیجے سامنے لیاندی اے۔ سید احمد دہلوی ”فرہنگ آصفیہ“ وچ لکھدے نیں:

”تلاش، تجسس، تفتیش، چھان بین، کھوج، سراغ، دریافت اور جانچ تحقیق ہے۔“

جد کے مولوی فیروز الدین ”فیروز اللغات“ وچ لکھدے نیں:

” (1) اصلیت معلوم کرنا، دریافت کرنا، (2) درستی صحت، (3) دریافت تفتیش، جانچ پڑتال، (4) سچائی،

صداقت، اصلیت، (5) یقین، (6) پایہ ثبوت کو پہنچنا، (7) درست ٹھیک، سچا۔“

اصلیت جانن دامادہ اول روز توں بندے دے دل تے دماغ وچ سما یا ہو یا اے۔ ایس مادے نے جستجو پاروں انسان نوں جنت توں کڈھ کے زمین

دی سیر کرائی تے انسان، تھوں کائنات نوں تسخیر کروا رہیا اے۔ آکسفورڈ ڈکشنری دے مطابق:

” (1) کسی مخصوص چیز یا شخص سے متعلق گہری یا محتاط تلاش کا عمل، (2) کسی حقیقت کے انکشاف کی غرض

سے محتاط غور و فکر یا کسی مضمون کے مطالعے کے ذریعے تلاش یا چھان بین ناقدانہ یا سائنسی تلاش، (3) کسی

مضمون کی چھان بین یا مسلسل مطالعہ، (4) دوسری بار یا بار بار کی تلاش۔“

کھوج دا پینڈا بڑا اوکھا تے محنت طلب اے ایہدے تیک سچائی دی بھال راہیں ، مطالعہ ، مشاہدے ، موازنے تے لکھت راہیں اڑیا جاندا اے۔ ایہدی بناء تے اک وڈی عمارت معمولی چہے مواد نال مٹی دا ڈھیر بن جاندی اے جس توں ظاہر اے سچائی بناں منزل تیکر اڑنا نہ صرف اوکھا سگوں ناپائیدار وی اے۔ آکھیا جاندا اے: حق دے معنی سچ نیں مادہ حق توں دو جالفظ حقیقت بنیا اے۔ جہدے معنی کھوج، سچ یا حقیقت دی بھال دا عمل اے جس پاروں کھوج دا مطلب دودھ وچوں پانی نوں وکھرا کر کے اصل سامنے لیا نا اے۔ کھوج نویاں معلومات دی دریافت کر کے نویں فہم تیکر اڑن لئی اک موضوع دا تفصیلی مطالعہ اے۔ Encyclopedia encarta وچ کھوج بارے لکھیا اے:

“ 1. Research - organized study:

Methodical investigation into a subject in order to discover facts, to establish or river a theory, or to develop a plan of action based on the facts discovered.

2. Research - study something. Methodically to carry out research into a subject” .

کھوج اک مخصوص موضوع تے حقیقتاں دریافت کرنا اک لائحہ عمل ترتیب دینا جہدی بنیاد اُتے دریافت شدہ حقیقتاں دا منظم مطالعہ تے چھان بین کیتی جائے، اے تحقیق جد کے کسے موضوع تے چھان بین کرن دا منظم مطالعہ اے۔ رانا سلطان محمود آکھدے نیں:

”کسی نامعلوم حقیقت کو معلوم کر کے عام آگہی میں لانا اور دودھ کا دودھ اور پانی کا پانی کرنے کے لئے

معلوم کردہ حقیقت پر تجزیاتی و تفتیشی نظر ڈال کر نتائج اخذ کرنا تحقیق ہے۔“

کھوج ازلاں توں موجود اے حیاتی وچ کسے نہ کسے موڑ تے اوہارنگ دسد اے ہر کھوج دا مسئلہ وکھرا تے نویکلا ہوندا اے پر کم کدی نہیں بدلا۔